

EXAMENTRAINING NIEUW NEDERLANDS

Teksten bij PPT 4

De terreur van de *like*-knop¹⁾

- (1) Het is allemaal begonnen toen Henny Huisman in 1988 de *Soundmixshow* presenteerde, de moeder aller hedendaagse talentenjachten. Het programma was ongekend populair. Het publiek kon live in de uitzending telefonisch op de finalisten stemmen, maar dat verliep niet helemaal naar wens. Vrijwel meteen nadat de lijnen waren opengesteld, ging het telefoonverkeer in het hele land plat. 1,2 miljoen mensen wilden hun stem uitbrengen, maar slechts 139.000 bellers kwamen erdoorheen. Een uur lang was niemand in het land bereikbaar en hulpdiensten konden niet uitrukken.
- (2) Wát er nu precies was begonnen met Henny Huisman, kon niemand in die tijd nog echt bevroeden, maar inmiddels weten we het: niet eerder was de Nederlandse bevolking in de gelegenheid gesteld zich direct én massaal over iets uit te spreken, anders dan bij de Tweede Kamerverkiezingen. Die *Soundmixshow*-avond vormden alle Nederlanders samen één grote lekenjury en het was overduidelijk dat erg veel mensen de drang voelden hun waardering uit te spreken voor iets wat ze op dát moment zagen. Het heeft er alle schijn van dat het *like*-tijdperk in Nederland die avond in 1988 is begonnen.
- Facebook²⁾-oprichter Mark Zuckerberg was toen drie jaar oud.
- (3) En kijk nu eens. Toen ik jarig was, bracht de postbode welgeteld twee kaarten: een van mijn ouders en een van mijn schoonouders. Op Facebook bleken de felicitaties wél binnengestroomd: tientallen *comments*³⁾ en veel *likes*, soms zelfs van mensen die ik nog nooit in het echt had gezien. Die hadden toch maar mooi de moeite genomen om hun muis naar de *like*-knop te schuiven en hun rechterwijsvinger te bewegen. Klik. Speciaal voor mij.
- (4) Niet eerder had ik op een verjaardag meer digitale dan analoge felicitaties gekregen. Ik las een regelige *comments* van mensen die voorheen nog de moeite namen om een kaartje te kopen, maar ook vriendelijke woorden van mensen die me überhaupt nooit eerder hadden gefeliciteerd. Ik vond dat toch leuk, want het zijn allemaal blijken van waardering. Als er iets is veranderd sinds die avond met Henny Huisman in 1988, dan is het wel dat we overal en voortdurend onze waardering zijn gaan uiten voor alles en iedereen. De techniek maakt het mogelijk, we doen het graag en bedrijven verdienen er geld mee.
- (5) Daarom is het overal. We geven punten aan alles wat we kopen op internet, aan hotels, bedrijven, artikelen en filmpjes. We waarderen ook

medemensen. Zo ordenen we de wereld om ons heen en ontstaan vanzelf lijstjes van mensen, goederen en diensten. Wat bovenaan de
75 lijstjes staat, is door de meeste mensen 'leuk' bevonden. "De cultuur van het leuk vinden neemt epidemische vormen aan", signaleert ook hoogleraar filosofische antropologie Jos de
80 Mul. "Alles is doordeesemd van de gedachte dat iets leuk of niet leuk moet zijn. Het is een vorm van populisme. De experts komen niet langer voort uit de elite maar uit het volk.

85 Dat zit elkaar nu overal en altijd te waarderen en op internet wordt het ge-objectiveerd en expliciet gemaakt: het resultaat is voor iedereen zichtbaar." De Mul ziet het als onderdeel
90 van een breder fenomeen: de uit de Verenigde Staten overgewaaide steeds competitievere samenleving. Ooit deden we lacherig over het typisch Amerikaanse verschijnsel van
95 de *Werknemer van de Maand*, nu delen we zelf aan de lopende band prijzen uit aan mensen.

(6) Op microniveau doen we dat dus met de *like*-knop; een *like*-knop en
100 geen interessant-knop, geen moeilijk-knop en geen leerzaam-knop. Het is *liken* of niks. Dat stelt internetgebruikers soms voor dilemma's: kun je
105 een foto van hongerende kinderen in Afrika of van dalende beurskoersen wel *liken*? Hoogleraar mediastudies José van Dijck stelde de beperktheid van de *like*-knop al eerder aan de
110 orde en wees erop dat niet alles in de wereld zich laat opdelen in 'leuk' of 'niet leuk'. "Het gevaar bestaat", zegt Van Dijck, "dat er in lijstjes die onvermijdelijk worden samengesteld uit zaken die het meest zijn gewaar-
115 deerd, alleen dingen staan die 'leuk' zijn en die lijstjes trekken nog meer mensen aan. Voor je het weet, wordt het blikveld van mensen beperkt tot 'leuke' dingen en is er geen plaats
120 meer voor serieuze en rationelere zaken."

(7) Ook de Amerikaanse auteur Neil Strauss probeert de keerzijde van de *like*-cultuur onder de aandacht te
125 brengen. Hij schreef dat onze eigenwaarde wordt ondermijnd door alle lijstjes en statistieken. Wanneer we

op internet iets lezen, kunnen we immers direct zien hoeveel anderen het vóór ons al hebben *geliket*. "Zo worden we aangemoedigd om niet
130 onze eigen mening te vormen, maar af te gaan op wat andere mensen van iets vinden", aldus Strauss. En dat is kwalijk, vindt hij, want mensen
135 moeten niet afgaan op wat de massa wil. "Een gezond individu zou eigenwaarde van binnenuit moeten ontwikkelen en niet op basis van statistieken bestaand uit *likes*, *comments* en
140 het aantal vrienden of volgers dat we hebben." Volgens Strauss moeten we dus opstaan tegen de tirannie van de *like*-knop. "Deel datgene wat je verschillend maakt van een ander, niet
145 datgene wat je op een ander doet lijken."

(8) Het wordt echter steeds moeilijker om je niets aan te trekken van het aantal gescoorde *likes*. Om die ene
150 muisklik heeft zich inmiddels een hele *like*-economie gevormd, aldus de onderzoekers Carolin Gerlitz en Anne Helmond. Volgens hen is de vertaling van *likes* in geld een meer
155 dan aanzienlijke aanvulling op de *hit-and-link*-economie – waarin het draait om het aantal kliks en het doorlinken van de ene naar de andere site.

(9) *Likes* zijn inmiddels ordinaire handel: op internet worden ze in wagon-
160 ladingen te koop aangeboden. Zo kan iedereen zichzelf populairder voordoen dan hij is. De handel groeit explosief en menig deskundige waarschuwt al dat de *like* weldra zal devalueren. De Mul: "Het is een misvatting dat de *like*-knop het gevoel in de samenleving weerspiegelt. Je ziet
165 immers de manipulatie niet."

(10) Manipulatie is inderdaad nóg een gevaar dat aan al dat *gelike*
170 kleeft: Facebook kan ermee doen wat het wil. Van Dijck: "Ik vind dat er erg veel naïviteit is over het misbruik dat Facebook zou kunnen maken van alle informatie die we, via die *likes*, over onszelf vrijgeven. Mensen hebben het gevoel dat ze invloed en inspraak hebben, maar de keerzijde is dat Facebook ons gedrag steeds makkelijker kan manipuleren."
175 Naarmate we – onbewust – meer

185 over onszelf hebben verteld, is er
 volop ruimte voor gedragssturing,
 want wie weet wat er achter een on-
 schuldig ogende aanbeveling van
 een boek zit? Vonden die klanten dat
 190 boek werkelijk leuk of heeft Face-
 book een deal gesloten met een
 uitgever?
 (11) Om *likes* kan worden gevochten,
 maar iedere internetgebruiker weet
 195 dat ze niet allemaal evenveel waard
 zijn. Op Facebook circuleren talloze
 foto's van zieke kinderen, mishandel-
 de dieren en politieke stellingnames
 die met een muisklik kunnen worden
 200 ondersteund. "Makkelijk engage-
 ment", noemt Van Dijck dit
clicktivism. "Het is laagdrempelig en
 weinig verplichtend. Als het in plaats
 zou komen van werkelijke betrokken-
 205 heid, zou ik het niet toejuichen." Het
 is echter onontkoombaar: wie blik-
 semsnel mensen wil mobiliseren,
 doet dat door *likes* en volgers te ver-
 zamelen. Wie voor zijn digitale aan-
 210 hang zijn sociale gezicht wil opzet-
 ten, kan dat op efficiënte wijze doen
 door *posts*⁴⁾ van goede doelen,
 mooie spreuken en andere hypercor-
 recte schrijfsels van een *like* te voor-
 215 zien: een klik is een kleine moeite en
 je wordt er nooit slechter van.
 (12) Er zijn mensen die erop wijzen
 dat George Orwell⁵⁾ Facebook zag

aankomen, lang voordat het bestond.
 We citeren uit zijn boek *1984* over de
 nieuwe taal van een totalitair regime,
 genaamd *Newspeak*: "Zie je niet dat
 het hele doel van *Newspeak* is om de
 225 reikwijdte van gedachten in te per-
 ken? Uiteindelijk wordt het onmoge-
 lijk om nog tegendraads te denken,
 omdat er geen woorden meer zijn
 waarin we zoiets kunnen uitdrukken.
 230 Ieder concept dat ooit nodig kan zijn,
 wordt uitgedrukt in één woord, waar-
 van de betekenis is vastgelegd en
 waarvan alle andere betekenissen
 zijn uitgewist en vergeten. [...] Elk
 235 jaar minder en minder woorden en
 het bereik van het bewustzijn wordt
 steeds een beetje kleiner."
 (13) Wat lezen we hier? Is dit niet
 een onversneden Nostradamus⁶⁾-
 240 achtige aankondiging van de *like*-
 knop? Staan we werkelijk aan het
 begin van een tijdperk waarin een
 groot bedrijf bepaalt hoe we de
 wereld om ons heen benoemen? Zó
 245 heet zal de soep vast niet worden
 gegeten, maar een tikje griezelig is
 het wel. Het is maar goed dat dit
 artikel nog ouderwets op papier is
 gedrukt. Als u het waardeert, zou u
 250 een briefje of een mailtje kunnen
 sturen, maar ons *liken* op Facebook
 vinden we stiekem ook best leuk,
 hoor.

naar: Mark Traa

uit: *HP/De Tijd*, 7 november 2012

Examen havo 2015 tijdvak 2, Tekst 1

- noot 1 *like*-knop: knop op Facebook waarmee je met één (muis)klik kunt aangeven of je iets leuk of niet leuk vindt
- noot 2 Facebook: sociaalnetwerksite om online contact te kunnen onderhouden
- noot 3 *comment*: commentaar, reactie
- noot 4 *post*: berichtje
- noot 5 George Orwell (1903-1950) was een Britse schrijver, journalist en criticus. *1984* is een van zijn bekendste werken en een aanklacht tegen het stalinisme en totalitarisme.
- noot 6 Nostradamus (1503-1566) was een Franse voorspeller die volgens zijn aanhangers een aantal belangrijke internationale gebeurtenissen, zoals de Wereldoorlogen, voorspeld heeft.

Tegen het dierensentiment

(1) Vooropgesteld: ik ben jarenlang vegetariër geweest en nog altijd vermijd ik varkensvlees, laat staan dat ik een gerecht als foie gras of verse kreeft tot me neem. Dieren netjes behandelen behoort in mijn ogen tot het pakket dat wij beschaving noemen. Dat ook wat dat betreft het paradijs nog lang niet bereikt is, dat de wetgeving altijd beter kan: ik zeg het mijn dierenvrienden graag na. Het sentiment dat dit land de laatste jaren echter tentoonspreidt voor alles wat vleugels, pels, poten of staart bezit, bevalt me heel matig. Nog minder bevalt me dat 'wij van de media' daar zo klakkeloos in meegaan.

(2) Ooit waren berichten uit het dierenrijk immers het exclusieve domein van de regionale pers en van kranten als *De Telegraaf* en het *AD*. Alleen in de zomermaanden sloop ook elders wel eens een eiken-processierups of babykrokodil de kolommen binnen. Tegenwoordig bedrijven alle dagbladen het hele jaar door met evenveel geestdrift dierenjournalistiek en vooral: met evenveel ernst.

(3) *Trouw* kent tegenwoordig maar liefst twee dagelijkse pagina's voor de groene lezer, waarbij dierenberichten ('Hommel helpt aardappelboer') uiteraard zelden ontbreken. Ook in de rest van de krant rukken ze op.

(4) Bij *de Volkskrant* gaat haast geen dag voorbij of je treft er dierennieuws in aan. Wil *Trouw* ook nog wel eens opbeurende berichten brengen, de *Volkskrant*-redactie benadrukt bij voorkeur de tobberige kant van het thema, met koppen als 'Europa is gevaarlijk trekgebied voor roofvogels'

45 en 'Het tsjirrlie van de veldleeuwerik is steeds minder vaak te horen'. De terugkerende boodschap is: het gaat onherroepelijk bergafwaarts. En wee degene die deze mantra niet serieus genoeg neemt.

(5) Onlangs maakte de staatssecretaris van Economische Zaken bekend dat de overheid niet langer alle bedreigde diersoorten ten koste van alles wil redden. Onmiddellijk kwam *de Volkskrant* met een verhaal waarin dierenbeschermers ongehinderd hun beklag mochten doen. Stoppen met bijvoorbeeld het korenwolfproject, zeiden zij, zou 'pas echt onverantwoord zijn'. Waarom precies maakten ze niet duidelijk. De verslaggever nam genoeg met het kulargument dat de korenwolf symbool staat voor een landschap waarvan 'de mensen' niet willen dat het verdwijnt.

(6) *NRC Handelsblad* heeft een uitgesproken oog voor berichten uit *peer reviewed* wetenschappelijke tijdschriften – al haalt de krant de neus niet op voor nieuwtjes à la 'Olifantenmoeder en jong in Emmen overleden'. Ook bij het liberale avondblad ontbreekt de tobberige toon zelden. Illustratief was een verhaal over natuurfilms, waarin de verslaggeefster zich afvroeg: 'Hoe realistisch zijn schitterende BBC-producties als *Planet Earth* (2006) en *Life* (2009) als ze niets zeggen over het feit dat een op de drie zoogdiersoorten en een op de vier reptielensoorten bedreigd wordt? Is puur natuur in beeld zo langzamerhand niet een pure leugen?'

(7) Wanneer het taboe op dieren-nieuws precies verdween, laat zich

90 lastig aanwijzen. Het staat wel vast dat er géén wilsbesluit aan vooraf is gegaan. De media weerspiegelen slechts de tijdgeest en die ligt nu eenmaal meer dan ooit in aanbidding voor Moeder Natuur.

95 **(8)** Gezonken cultuurgoed is bijvoorbeeld de opvatting dat de mens niet meer is dan een rechtoplopend dier, een aangeklede aap, een toevallig stapje in de evolutie. Volgens dit
100 nieuwe dogma is de grens tussen de soorten vaag en hooguit gradueel, dus mogen wij ons vooral niks verbeelden. De steilste aanhangers van dit gedachtegoed kennen een fraai
105 scheldwoord voor wie niet in hun waarheid gelooft: dan ben je een 'speciëcist'¹⁾. En 'antropocentrisme'²⁾ is in hun ogen net zo verwerpelijk als racisme.

110 **(9)** Niet vreemd dat in zo'n klimaat niemand meer opkijkt van de geavanceerde, uitstekend geoutilleerde dierenambulances die door onze
115 straten rijden. Noch van de lommerijke dierenbegraafplaatsen waar je Pluto of Minoes met een gedenksteen gepaste eer kunt bewijzen. Noch van huisdieren die op dieet moeten omdat hun baasjes ze volproppen. Zulke fenomenen mogen in
120 pakweg de Sahel, de Swatvallei of de Gazastrook wat lastig uit te leggen zijn, hier dienen wij zoiets volstrekt normaal te vinden.

125 **(10)** Geen wonder ook dat de meerderheid van het Nederlandse volk voorstander is van het verankeren van dierenrechten in de Grondwet. In de milde variant gelden die rechten
130 uitsluitend voor aansprekende wezens als de gorilla, de koe en de kat. De diehards vinden dat ook minder aansprekende soorten als de wesp, de rat en de tijgermug in de rechten
135 mogen delen.

(11) Vanzelfsprekend laat deze malligheid ook journalisten niet onberoerd. Tegelijkertijd blijft hun ijver in het brengen van dierennieuws
140 een tikje merkwaardig. In de journalistiek geldt immers één gouden regel: dat de zon elke dag opkomt, is niks bijzonders. Pas als hij op een ochtend niet aan de horizon
145 verschijnt, komen de pennen in bewe-

ging. Ofwel: het ongewone leidt tot berichtgeving, niet het doodnormale. In het dierenrijk, zou je zeggen, gebeurt zelden iets nieuwswaardigs.

150 Dieren komen ter wereld, ze scharrelen hun kostje bij elkaar, ze planten zich voort en ze gaan dood – op al dan niet gewelddadige wijze. Zeker, zo gaat het bij ons mensen ook.

155 Dieren schrijven daarentegen geen boeken, ze maken geen films, ze handelen niet in goederen en ze doen geen uitvindingen. Waarom zou een zichzelf respecterend nieuws-
160 medium überhaupt geïnteresseerd in ze zijn? Dat nu blijkt een volkomen achterhaalde gedachte.

(12) Neem de bultrug die vorig jaar december een verkeerde afslag nam en jammerlijk strandde op een
165 zandplaat bij Texel: een potvis met pech – niet meer, niet minder. Maar het beest kreeg zelfs een naam! En dagenlang waren de reddingspogingen voor Johannes (die later
170 Johanna bleek) niet uit de media weg te slaan. Zo mochten deskundigen zich buigen over het wezen van de bultrug, dan wel de publiciteit plaatsen in historisch perspectief. Zulke
175 zeebeesten, wist men, spraken in vroeger eeuwen reeds tot de volksverbeelding. Dus zoveel nieuws was er niet onder de zon.

180 **(13)** Dat klopt. Anders dan voorheen kun je echter in dit tijdsgewricht van één ding verzekerd zijn: de schuld belandt uiteindelijk bij de mens.

Accepteren dat Moeder Natuur nu
185 eenmaal wrede, uiterst onsympathieke trekjes heeft – het wil er heden ten dage niet meer in. Zij kan geen kwaad meer doen. Er moet dus een zoektocht op gang komen naar menselijke verantwoordelijken. De
190 kwestie leidde zelfs tot Kamervragen over 'de martelgang van bultrug Johannes'. Het beest had nog geleefd als de reddingsdiensten maar beter hun best hadden gedaan.

Tekenend was hoe de minister van Economische Zaken daarop reageerde. Hij hoefde geen lachje te onderdrukken. Noch zei hij dat hij wel wat anders aan zijn hoofd had dan debatteren over een gesneefde potvis. De
200 minister antwoordde dat bultruogen

dieren zijn 'waar we allemaal een warm gevoel voor hebben'. En zegde
205 toe dat er een 'protocol' zou komen, opdat de overheid voortaan precies zou weten wat haar te doen stond.
(14) Dat protocol kwam er, compleet met een aan te stellen 'strandings-coördinator' en te volgen rampsce-
210 nario's. Hoeveel geld ermee gemoeid is, weet ik niet. Dat zo wederom de valse illusie wordt gewekt als zou de overheid alle dierenleed kunnen
215 voorkomen, weet ik wel. Intussen concurreerde de berichtgeving rond de bultrug wekenlang met echte nieuwsfeiten uit Nederland en de rest van de wereld.
220 (15) Opvallend aan de wijze waarop de kranten dierennieuws brengen, is de volstrekt morele consensus. Of het nu gaat om *NRC Handelsblad*,
Trouw of *de Volkskrant*, bij allemaal schemert op de achtergrond de over-
225 tuiging dat homo sapiens het lelijk heeft verprutst. Het dier geldt als het onbedorven wezen dat de mens al héél lang niet meer is. Dieren zijn per
230 definitie goed, mensen per definitie slecht. Behalve als ze tot het gilde der dierenbeschermers en/of dieren-activisten behoren. Dan hoeven ze
geen enkel kritisch vraagje te vrezen.
235 (16) Wie daarentegen in dit eensgezinde koor een dissident geluid laat horen, wacht een heel ander onthaal. In 2011 publiceerde filosoof
240 Bas Haring zijn boek *Plastic panda's*, waarin hij onder meer inging op de argumenten van natuurbeschermers die elke planten- en diersoort koste
wat kost voor uitsterven willen behoeden. Zijn stelling: daar hoeven
245 wij ons niet zoveel zorgen over te maken. Uitsterven hoeft niet altijd rampzalig te zijn.
(17) Interessant punt, zou ik zeggen. Op z'n minst een serieus debat
250 waard. Dat had ik gedacht. De verzamelde dierenvrienden kropen weliswaar onmiddellijk achter hun
toetsenbord, maar alleen om aan het schuimbekken te slaan. De opinie-
255 pagina's plaatsten hun stukken nog ook. Zo waren er milieufilosofen die Haring onwetenschappelijkheid ver-
weten en een 'achteloze manier van

denken'. Er was een evolutiebioloog die hem op 'een cruciale denkfout'
260 had betrapt, een briefschrijver die hem 'een bekrompen leefwereld' toedichtte. Een redacteur van *NRC Handelsblad* maakte het nog bonter.
265 Hij blogde dat Harings 'vrije gerede-
neer' hem 'gevaarlijker' maakte dan 'de beul die op gezette tijden zijn poedel een rotschop geeft'. Hij vond
270 dat deze 'natuurbaar' aangegeven diende te worden bij 114, het toen net ingestelde alarmnummer voor
dierenmishandeling.
(18) Dat dierenvrienden niet per se ironische wezens zijn, heb ik trou-
275 wens ook zelf mogen ondervinden. Als columnist weet ik inmiddels zo'n beetje welke van mijn stokpaardjes
lezers tot razernij drijven. Als ik bijvoorbeeld wijsneus over verwen-
280 prinsesjes of over het sluimerend antisemitisme, is het strijk-en-zet raak. Maar de hatelijkste ad
hominems³⁾ kwamen na columns waarin ik me vrolijk had gemaakt
285 over dierenliefde.
(19) Is dit alles erg? Of zijn het decade-
dente uitwassen van een samenleving die zelfs in tijden van economische crisis nauwelijks echte proble-
290 men kent? Dat laatste zou troostend zijn, maar persoonlijk was ik nogal ondersteboven door een bericht dat
ik onlangs aantrof in dagblad *Trouw*. Uit Amerikaans onderzoek was ge-
295 bleken dat proefpersonen méér empathie voelden met mishandelde dieren dan met mishandelde men-
sen. Preciezer: een gemolesteerde hond leverde bij hen méér emoties
300 op dan een in elkaar geslagen volwassene. Nog preciezer: de onder-
vraagden vonden mishandelde mens-
senbaby's best zielig, maar 'het meeste medeleven' ging uit naar
305 mishandelde puppy's.
(20) Dit is precies waartoe het hedendaagse dierensentiment kan
leiden en het is precies wat me er zo matig aan bevalt – om de simpele
310 reden dat elke ideologie die de mens achteloos naar het tweede plan verwijst argwaan verdient. Het wordt
tijd voor een nieuw humanisme.

naar: Elma Drayer

uit: Vrij Nederland, 5 oktober 2013

Elma Drayer is journalist, essayist, columnist en eindredacteur.

Examen havo 2017 tijdvak 1, Tekst 1

- noot 1 speciëcist: iemand die discrimineert naar soort, in het bijzonder: iemand die de mens bevoordeelt boven het dier
- noot 2 antropocentrisme: neiging om de mens centraal te stellen en als referentiepunt te beschouwen
- noot 3 ad hominem: tegen de persoon, vrij te vertalen als 'persoonlijke aanval'

Tekst 4

Doen en laten

(1) Twee dagen zomerse temperaturen en meteen is er discussie over blote kleding, meer in het bijzonder over de vraag of meisjes in korte broekjes naar school mogen. Een week eerder had een rector van een middelbare school de euvele moed gehad om een paar in zijn ogen te schaars geklede tieners naar huis te sturen met het verzoek wat anders aan te trekken. Met warm weer had dit incident weinig te maken, want we hebben een ijzig voorjaar achter de rug, terwijl de korte broekjes al maanden het straatbeeld domineren. Mode trekt zich nu eenmaal weinig aan van meteorologische omstandigheden. De rector oogstte weinig bijval. Een vragenronde in *de Volkskrant* leverde vooral lacherig commentaar op. Hoe ouderwets moet je zijn om heden ten dage nog met kledingvoorschriften op school aan te komen zetten? Iedereen weet toch dat tieners niets liever doen dan de grens opzoeken en die overschrijden? Kleding valt onder de individuele vrijheid van expressie en het getuigt van een benepen jarenvijftigmoraal om die te willen beperken.

(2) Maar de kwestie is breder dan alleen het punt van de korte broekjes. Daarvan zou je kunnen zeggen: minirokje, minibroekje, wat maakt het uit. Het minibroekje geeft de draagster in ieder geval meer bewegings- en zitvrijheid dan het minirokje. Ter discussie staat dan ook niet het

kledingstuk zelf, maar wat het vertegenwoordigt: de vrijetijdssfeer, waarin mensen kleren aantrekken die ofwel hoog scoren op comfort en slonzigheid ofwel op uitdagendheid.

(3) Als voorbeeld van dat laatste kunnen de huidige minibroekjes dienen (niets anders dan de hotpants uit de jaren zeventig), maar net zo goed de naveltruitjes van tien jaar geleden of de populaire singlets met spaghettibandjes en decolletés in het algemeen, zowel de vrouwelijke als de mannelijke bouwvakkersvariant. Het is allemaal hetzelfde soort vrijetijdskleding. Het ondoordringelijke woud van kledingcodes met gedetailleerde richtlijnen voor elk moment van de dag is allang afgeschaft. De Nederlandse kledingcultuur van de afgelopen vijftig jaar kun je samenvatten onder de noemer 'alles moet kunnen'. Met één restrictie: er wordt nog steeds onderscheid gemaakt tussen werk/zakelijk en vrije tijd. Op het werk dragen mensen andere kleren (rustiger, formeler) dan in hun vrije tijd. De regels hiervoor liggen niet tot op de letter vast. Er bestaat aanzienlijke vrijheid, maar als het te dol wordt, bijvoorbeeld in de decolleté-sfeer, kunnen chefs aan hun werknemers vragen om iets neutralers aan te trekken. In de werksfeer kan de individuele expressie worden beknot ter wille van de zakelijkheid en daar kijkt niemand vreemd van op.

(4) Opmerkelijk genoeg wordt leerlingen op school geen strobreed in de
80 weg gelegd in hun individuele
expressie. Meisjes op school is toe-
gestaan wat hun docenten zich niet
kunnen permitteren: zich uitmonste-
ren in uitdagende vrijetijdskledij.
85 Misschien snakt de juf van wiskunde
ook wel naar een kort broekje en een
peilloos decolleté op het werk, maar
ze bewaart het toch maar voor buiten
school. Waarom? Omdat een sexy
90 outfit afleidt van een taakgerichte
werksfeer, waarin algebra bestu-
deerd moet worden. Wat voor docen-
ten geldt, zou ook voor leerlingen
moeten gelden.
95 (5) Kleding is per definitie een so-
ciaal instrument, waarmee een bood-
schap wordt overgebracht. Iemand
kan wel zeggen dat het hem of haar
alleen om de particuliere expressie
100 gaat, maar er is altijd een effect op
anderen. Een vrouw die op een on-
bewoond eiland zit, doet geen moeite
om zich op te maken alvorens haar
hut te verlaten. Een afzakkende

105 gangsterbroek, lillend vlees dat er-
gens uitpuilt, doorzichtige bloesjes of
T-shirts wekken allemaal gevoels-
reacties op bij omstanders. Soms
van walging, soms van enthousias-
110 me, dat doet er eigenlijk niet toe.
Sommige mensen vinden niets leuker
dan door middel van provocatieve
kleding de aandacht op zichzelf te
vestigen. Dat kunnen ze gerust doen,
115 daarvoor staat hun het hele open-
bare vrijetijdsleven van strand, cam-
ping, flaneerboulevard en uitgaans-
circuit ter beschikking. In een zake-
lijke omgeving of schoolomgeving
120 werkt uitdagende kleding afleidend
en soms zelfs intimiderend. Omdat
dit zich in de gevoels sfeer afspeelt,
is er geen beginnen aan om hier
regels voor op te stellen. Maar een
125 algemene richtlijn in de sfeer van
'Houd een beetje rekening met de
mensen die tegen je aan moeten
kijken' is in ieder geval een goede
oefening voor later.

*naar: Beatrijs Ritsema
uit: Vrij Nederland, 29 juni 2013*

Beatrijs Ritsema is columnist en sociaal psycholoog en publiceert veel over gedragsregels.

Samen sterk

(1) Wanneer hebben mensen geleerd dat samenwerking tussen vreemden meer oplevert dan alleen de afwezigheid van conflict? Dat moet al heel
5 vroeg gebeurd zijn, toen de eerste mensachtigen in de savannes zagen dat de fysieke kracht van eenlingen en kleine familiegroepen onvoldoende was om grote dieren te vangen.
10 Of misschien kwam dat besef pas echt toen mensen zich gingen specialiseren en de uitwisseling van goederen kon ontstaan. De herder ruilde zijn melk voor graan, de smid
15 zijn hoefijzers.

(2) Samenwerking tussen individuen die niet tot een familie behoren, was en is een kwestie van overleving. Niemand van ons kan zelfvoorzienend zijn. Er is geen terrein van ons leven dat niet geworteld is in samenwerking en afspraken. Het is de kern van de democratie. Nu onze wereld de hele planeet omvat, is samenwerking ook de kern van de internationale betrekkingen. Zo hangt ons leven aan elkaar van samenwerken: de burens hebben de sleutel en zorgen voor de poes; de chauffeur op de
20 rijstrook naast ons doet netjes zijn of haar richtingwijzer aan, zodat we hem of haar in laten voegen; landen beslissen samen over van alles, van de maximale hoeveelheid bestrijdingsmiddel in appelmoes tot het
35 afschaffen van nucleaire wapens.

(3) Er zijn twee vormen van samenwerking: die tussen mensen die iets verschillends te ruilen hebben (goederen tegen andere goederen of
40 geld) en die tussen mensen die in gelijke omstandigheden verkeren.

Voorals die laatste vorm heeft een geweldige kracht. Dan gaat het erom
45 samen een vuist te maken, of om samen iets te bereiken waarvoor je als individu te klein bent. Dergelijke samenwerking is in de geschiedenis de sleutel geweest tot sociale verandering, van de opstand van lijfeigenen in het tsaristische Rusland tot de
50 organisatie van Engelse fabrieksarbeiders.

(4) De meest succesvolle vorm van sociaaleconomische samenwerking is de coöperatie. Oude vormen van coöperatie richtten zich op samen sparen, waarbij ieder lid per toerbeurt het ingelegde geld kon gebruiken. In
55 het Romeinse Rijk bestonden al dergelijke groepen, die fungeerden als onderlinge begrafenisondernemingen. Ze bestaan nog steeds, van Afrika tot China. Naar verluidt, ontstond de eerste coöperatie al in de
65 dertiende eeuw, opgericht door de Franse bergboeren die de ook nu nog beroemde Comtékaas maken. Zij wilden grotere kazen maken omdat die beter bewaard konden worden en hadden daarvoor veel melk nodig, veel meer dan een boer alleen ooit zou kunnen produceren. Om toch die
70 honderden liters bij elkaar te krijgen, besloten ze hun melk samen tot kaas om te zetten. Bij de verkoop van de kaas kreeg ieder betaald naar verhouding van de hoeveelheid melk die hij had ingebracht.

(5) Vanaf het midden van de negentiende eeuw ontstonden de moderne consumentencoöperaties die we nu kennen. Het begon met de inkoopcoöperatie van Rochdale (Verenigd

85 Koninkrijk), waar textielarbeiders
samen hun eerste levensbehoeften
inkochten om zo minder afhankelijk
te zijn van de verplichte inkoop via de
fabriek. Tegelijkertijd ontwikkelde de
90 Duitser Friedrich Wilhelm Raiffeisen
zijn gedachten en begon een coöpe-
ratieve bakkerij waar arme boeren op
krediet brood konden krijgen en die
uitgroeide tot een gemeenschappe-
95 lijke spaarbank.

(6) Het jaar 2012 werd uitgeroepen
tot Internationaal Jaar van de Coöpe-
ratie. Dat werd tijd, want weinigen
realiseren zich hoe belangrijk coöpe-
100 raties zijn, alleen al in aantallen.

Volgens cijfers van de Verenigde
Naties is een op de vier Canadezen
lid van een coöperatie, krijgen bijna
achttien miljoen Brazilianen hun
105 gezondheidszorg via een coöperatie
en heeft een op de drie Fransen zijn
geld ondergebracht bij een coöpera-
tieve bank. In de Nederlandse land-
en tuinbouw zijn de veertig grootste
110 coöperaties goed voor een omzet
van 37 miljard euro. Wereldwijd voor-
zien coöperaties in honderd miljoen
banen, twintig procent meer dan alle
multinationals tezamen.

(7) Wellicht dat dit Internationale Jaar
het begin vormt van de herwaarde-
ring van een organisatievorm die
soms neigt tot bureaucratie. Succes-
volle professionele coöperaties lopen

120 steeds meer het risico dat ze ver-
vreemd raken van hun leden. De
coöperatieve vernieuwing zou wel-
eens uit een onverwachte hoek kun-
nen komen. Naast de bestaande
125 coöperaties bloeien steeds meer
burgerinitiatieven op. Dat zijn geen
coöperaties in de juridische zin, noch
zijn ze goed georganiseerd, maar ze
zijn wel gestoeld op de gedachte van
130 gemeenschapsbelang die Raiffeisen
voorstond. Zo maken buurtbewoners
zich samen sterk voor hun eigen zon-
nepanelen, worden auto's, net als
andere duurzame gebruiksgoederen,

135 zoetjesaan meer gedeeld en zetten
ouderen zich in als kinderoppas in
ruil voor hulp bij computerproblemen.

(8) Juist omdat coöperaties de na-
druk leggen op onderlinge afhanke-
140 lijkheid en solidariteit, zijn ze actueler
dan ooit voor het denken over een
nieuw economisch bestel. Na de des-
illusie van het 'graai-kapitalisme' en
het 'ieder voor zich', wordt het
145 nieuwe motto 'wij voor elkaar'.

Samen staan we sterk, voor publieke
en private belangen. Dit past wonder-
wel in het hele politieke spectrum. De
stevige zelfredzaamheid zou de
150 rechtse partijen moeten aanspreken,
de warme solidariteit de linkse. Daar
zou toch iets moois uit te brouwen
zijn voor Nederland.

naar: Louise Fresco

uit: NRC Handelsblad, 1 februari 2012

Tegen het dieren sentiment

(1) Vooropgesteld: ik ben jarenlang vegetariër geweest en nog altijd vermijd ik varkensvlees, laat staan dat ik een gerecht als foie gras of verse kreeft tot me neem. Dieren netjes behandelen behoort in mijn ogen tot het pakket dat wij beschaving noemen. Dat ook wat dat betreft het paradijs nog lang niet bereikt is, dat de wetgeving altijd beter kan: ik zeg het mijn dierenvrienden graag na.

Het sentiment dat dit land de laatste jaren echter tentoonspreidt voor alles wat vleugels, pels, poten of staart bezit, bevalt me heel matig. Nog minder bevalt me dat 'wij van de media' daar zo klakkeloos in meegaan.

(2) Ooit waren berichten uit het dierenrijk immers het exclusieve domein van de regionale pers en van kranten als *De Telegraaf* en het *AD*. Alleen in de zomermaanden sloop ook elders wel eens een eikenprocessierups of babykrokodil de kolommen binnen. Tegenwoordig bedrijven alle dagbladen het hele jaar door met evenveel geestdrift dierenjournalistiek en vooral: met evenveel ernst.

(3) *Trouw* kent tegenwoordig maar liefst twee dagelijkse pagina's voor de groene lezer, waarbij dierenberichten ('Hommel helpt aardappelboer') uiteraard zelden ontbreken.

Ook in de rest van de krant rukken ze op.

(4) Bij *de Volkskrant* gaat haast geen dag voorbij of je treft er dierennieuws in aan. Wil *Trouw* ook nog wel eens opbeurende berichten brengen, de *Volkskrant*redactie benadrukt bij voorkeur de tobberige kant van het thema, met koppen als 'Europa is

gevaarlijk trekgebied voor roofvogels' en 'Het tsjirrlie van de veldleeuwerik is steeds minder vaak te horen'. De terugkerende boodschap is: het gaat onherroepelijk bergafwaarts. En wee degene die deze mantra niet serieus genoeg neemt.

(5) Onlangs maakte de staatssecretaris van Economische Zaken bekend dat de overheid niet langer alle bedreigde diersoorten ten koste van alles wil redden. Onmiddellijk kwam *de Volkskrant* met een verhaal waarin dierenbeschermers ongehinderd hun beklag mochten doen. Stoppen met bijvoorbeeld het korenwolfproject, zeiden zij, zou 'pas echt onverantwoord zijn'. Waarom precies maakten ze niet duidelijk. De verslaggever nam genoegen met het kulargument dat de korenwolf symbool staat voor een landschap waarvan 'de mensen' niet willen dat het verdwijnt.

(6) *NRC Handelsblad* heeft een uitgesproken oog voor berichten uit *peer reviewed* wetenschappelijke tijdschriften – al haalt de krant de neus niet op voor nieuwtjes à la 'Olifantenmoeder en jong in Emmen overleden'. Ook bij het liberale avondblad ontbreekt de tobberige toon zelden. Illustratief was een verhaal over natuurfilms, waarin de verslaggeefster zich afvroeg: 'Hoe realistisch zijn schitterende *BBC*-producties als *Planet Earth* (2006) en *Life* (2009) als ze niets zeggen over het feit dat één op de drie zoogdiersoorten en één op de vier reptielensoorten bedreigd wordt? Is puur natuur in beeld zo langzamerhand niet een pure leugen?'

(7) Wanneer het taboe op dieren-
nieuws precies verdween, laat zich
lastig aanwijzen. Het staat wel vast
90 dat er géén wilsbesluit aan vooraf is
gegaan. De media weerspiegelen
slechts de tijdgeest en die ligt nu
eenmaal meer dan ooit in aanbidding
voor Moeder Natuur.

95 (8) Gezonken cultuurgoed is bijvoor-
beeld de opvatting dat de mens niet
meer is dan een rechtoplopend dier,
een aangeklede aap, een toevallig
stapje in de evolutie. Volgens dit
100 nieuwe dogma is de grens tussen de
soorten vaag en hooguit gradueel,
dus mogen wij ons vooral niks ver-
beelden. De steilste aanhangers van
dit gedachtegoed kennen een fraai
105 scheldwoord voor wie niet in hun
waarheid gelooft: dan ben je een
'speciëcist'¹⁾. En 'antropocentrisme'²⁾
is in hun ogen net zo verwerpelijk als
racisme.

110 (9) Niet vreemd dat in zo'n klimaat
niemand meer opkijkt van de ge-
avanceerde, uitstekend geoutilleerde
dierenambulances die door onze
straten rijden. Noch van de lommer-
115 rijke dierenbegraafplaatsen waar je
Pluto of Minoes met een gedenk-
steen gepaste eer kunt bewijzen.
Noch van huisdieren die op dieet
moeten omdat hun baasjes ze vol-
120 proppen. Zulke fenomenen mogen in
pakweg de Sahel, de Swatvallei of de
Gazastrook wat lastig uit te leggen
zijn, hier dienen wij zoiets volstrekt
normaal te vinden.

125 (10) Geen wonder ook dat de meer-
derheid van het Nederlandse volk
voorstander is van het verankeren
van dierenrechten in de Grondwet. In
de milde variant gelden die rechten
130 uitsluitend voor aansprekende we-
zens als de gorilla, de koe en de kat.
De diehards vinden dat ook minder

aansprekende soorten als de wesp,
de rat en de tijgermug in de rechten
135 mogen delen.

(11) Vanzelfsprekend laat deze
malligheid ook journalisten niet
onberoerd. Tegelijkertijd blijft hun
ijver in het brengen van dierennieuws
140 een tikje merkwaardig. In de journa-
listiek geldt immers één gouden
regel: dat de zon elke dag opkomt, is
niks bijzonders. Pas als hij op een
ochtend niet aan de horizon ver-
145 schijnt, komen de pennen in bewe-
ging. Ofwel: het ongewone leidt tot
berichtgeving, niet het doodnormale.
In het dierenrijk, zou je zeggen, ge-
beurt zelden iets nieuwswaardigs.

150 Dieren komen ter wereld, ze scharre-
len hun kostje bij elkaar, ze planten
zich voort en ze gaan dood – op al
dan niet gewelddadige wijze. Zeker,
zo gaat het bij ons mensen ook.

155 Dieren schrijven daarentegen geen
boeken, ze maken geen films, ze
handelen niet in goederen en ze
doen geen uitvindingen. Waarom zou
een zichzelf respecterend nieuws-
160 medium überhaupt geïnteresseerd in
ze zijn? Dat nu blijkt een volkomen
achterhaalde gedachte.

(12) Neem de bultrug die vorig jaar
december een verkeerde afslag nam
165 en jammerlijk strandde op een
zandplaat bij Texel: een potvis met
pech – niet meer, niet minder. Maar
het beest kreeg zelfs een naam! En
dagenlang waren de reddingspogin-
170 gen voor Johannes (die later
Johanna bleek) niet uit de media weg
te slaan. Zo mochten deskundigen
zich buigen over het wezen van de
bultrug, dan wel de publiciteit plaat-
175 sen in historisch perspectief. Zulke
zeebeesten, wist men, spraken in
vroeger eeuwen reeds tot de volks-
verbeelding. Dus zoveel nieuws was

er niet onder de zon.

180 **(13)** Dat klopt. Anders dan voorheen kun je echter in dit tijdsgewricht van één ding verzekerd zijn: de schuld belandt uiteindelijk bij de mens. Accepteren dat Moeder Natuur nu

185 eenmaal wrede, uiterst onsympathieke trekjes heeft – het wil er heden ten dage niet meer in. Zij kan geen kwaad meer doen. Er moet dus een zoektocht op gang komen naar

190 menselijke verantwoordelijken. De kwestie leidde zelfs tot Kamervragen over 'de martelgang van bultrug Johannes'. Het beest had nog geleefd als de reddingsdiensten

195 maar beter hun best hadden gedaan. Tekenend was hoe de minister van Economische Zaken daarop reageerde. Hij hoefde geen lachje te onderdrukken. Noch zei hij dat hij wel wat anders aan zijn hoofd had dan debatteren over een gesneefde potvis. De minister antwoordde dat bultruggen dieren zijn 'waar we allemaal een warm gevoel voor hebben'. En zegde

205 toe dat er een 'protocol' zou komen, opdat de overheid voortaan precies zou weten wat haar te doen stond.

(14) Dat protocol kwam er, compleet met een aan te stellen 'strandingscoördinator' en te volgen rampscenario's. Hoeveel geld ermee gemoeid is, weet ik niet. Dat zo wederom de valse illusie wordt gewekt als zou de overheid alle dierenleed kunnen

215 voorkomen, weet ik wel. Intussen concurreerde de berichtgeving rond de bultrug wekenlang met echte nieuwsfeiten uit Nederland en de rest van de wereld.

220 **(15)** Opvallend aan de wijze waarop de kranten dierennieuws brengen, is de volstrekt morele consensus. Of het nu gaat om *NRC Handelsblad*, *Trouw* of *de Volkskrant*, bij allemaal

225 schemert op de achtergrond de over-

tuiging dat homo sapiens het lelijk heeft verprutst. Het dier geldt als het onbedorven wezen dat de mens al héél lang niet meer is. Dieren zijn per

230 definitie goed, mensen per definitie slecht. Behalve als ze tot het gilde der dierenbeschermers en/of dierenactivisten behoren. Dan hoeven ze geen enkel kritisch vraagje te vrezen.

235 **(16)** Wie daarentegen in dit eensgezinde koor een dissident geluid laat horen, wacht een heel ander onthaal. In 2011 publiceerde filosoof Bas Haring zijn boek *Plastic panda's*,

240 waarin hij onder meer inging op de argumenten van natuurbeschermers die elke planten- en diersoort koste wat kost voor uitsterven willen behoeden. Zijn stelling: daar hoeven

245 wij ons niet zoveel zorgen over te maken. Uitsterven hoeft niet altijd rampzalig te zijn.

(17) Interessant punt, zou ik zeggen. Op z'n minst een serieus debat

250 waard. Dat had ik gedacht. De verzamelde dierenvrienden kropen weliswaar onmiddellijk achter hun toetsenbord, maar alleen om aan het schuimbekken te slaan. De opinie-

255 pagina's plaatsten hun stukken nog ook. Zo waren er milieufilosofen die Haring onwetenschappelijkheid verweten en een 'achteloze manier van denken'. Er was een evolutiebioloog

260 die hem op 'een cruciale denkfout' had betrappt, een briefschrijver die hem 'een bekrompen leefwereld' toedichtte. Een redacteur van *NRC Handelsblad* maakte het nog bonter.

265 Hij blogde dat Harings 'vrije geredeneer' hem 'gevaarlijker' maakte dan 'de beul die op gezette tijden zijn poedel een rotschop geeft'. Hij vond dat deze 'natuurbaar' aangegeven

270 diende te worden bij 114, het toen net ingestelde alarmnummer voor dierenmishandeling.

(18) Dat dierenvrienden niet per se
ironische wezens zijn, heb ik trou-
275 wens ook zelf mogen ondervinden.
Als columnist weet ik inmiddels zo'n
beetje welke van mijn stokpaardjes
lezers tot razernij drijven. Als ik
bijvoorbeeld wijsneus over verwende
280 prinsesjes of over het sluimerend
antisemitisme, is het strijk en zet
raak. Maar de hatelijkste ad
hominems³⁾ kwamen na columns
waarin ik me vrolijk had gemaakt
285 over dierenliefde.

(19) Is dit alles erg? Of zijn het deca-
dente uitwassen van een samenle-
ving die zelfs in tijden van economi-
sche crisis nauwelijks echte proble-
290 men kent? Dat laatste zou troostend
zijn, maar persoonlijk was ik nogal
ondersteboven door een bericht dat
ik onlangs aantrof in dagblad *Trouw*.

naar: Elma Drayer

uit: Vrij Nederland, 5 oktober 2013

Elma Drayer is journalist, essayist, columnist en eindredacteur.

noot 1 speciëcist: iemand die discrimineert naar soort, in het bijzonder: iemand die de mens
bevoordeelt boven het dier

noot 2 antropocentrisme: neiging om de mens centraal te stellen en als referentiepunt te
beschouwen

noot 3 ad hominem: tegen de persoon, vrij te vertalen als 'persoonlijke aanval'

Uit Amerikaans onderzoek was ge-
295 bleken dat proefpersonen méér
empathie voelden met mishandelde
dieren dan met mishandelde men-
sen. Preciezer: een gemolesteerde
hond leverde bij hen méér emoties
300 op dan een in elkaar geslagen vol-
wassene. Nog preciezer: de onder-
vraagden vonden mishandelde men-
senbaby's best zielig, maar 'het
meeste medeleven' ging uit naar
305 mishandelde puppy's.

(20) Dit is precies waartoe het
hedendaagse diersentiment kan
leiden en het is precies wat me er zo
matig aan bevalt – om de simpele
310 reden dat elke ideologie die de mens
achteloos naar het tweede plan
verwijst argwaan verdient. Het wordt
tijd voor een nieuw humanisme.

Opdracht 8: De terreur van de Like-knop zie eerste tekst

Bij Opdracht 11: Afgekeurd

Tekst 3

Afgekeurd

(5) Met de *Keuringsdienst van Waarde*¹⁾ besloten we onderzoek te doen naar het Max Havelaarkeurmerk. Het resultaat was weinig opbeurend. Zoals u weet, betaalt de consument meer voor een gecertificeerde chocoladereep dan voor chocolade zonder keurmerk. Voor wij aan ons onderzoek begonnen, gingen wij ervan uit dat een aanzienlijk deel van dat extra geld direct bij de boer zou terechtkomen en dat de Fairtradeboer een eerlijke prijs voor zijn waar zou krijgen. Wat blijkt? Als je in de winkel een euro meer betaalt voor eerlijke chocolade, dan krijgt de boer daar niet eens een cent van. Daarnaast bleek bij navraag de leverancier van onze chocolade niet te kunnen vertellen waar de cacao precies

naar: Teun van de Keuken

uit: de Volkskrant (Vonk), 6 en 7 september 2014

Teun van de Keuken is journalist, televisie- en radiomaker.

Examen havo 2016 tijdvak 2, Tekst 1, alinea 5 en 6

noot 1 *Keuringsdienst van Waarde*: een Nederlands televisieprogramma dat probeert inzicht te geven in de productie van voedsel en andere consumentenartikelen en dat ernaar streeft misstanden aan het licht te brengen

vandaan kwam, niet eens uit welk land. (6) Nader onderzoek in Ghana, een van de belangrijkste cacao-exporterende landen, bracht soortgelijke misstanden aan het licht. Zo bleken de boeren die wij spraken niet te weten dat ze voor de Fairtrademarkt produceerden. Andere boeren moesten een jaarlijkse contributie aan hun coöperatie betalen die hoger was dan hun Fairtradebonus. Bovendien kocht de coöperatie, die bonen verkocht als Fairtrade, niet alleen bonen in van geregistreerde leden, maar ook van andere, niet-geregistreerde boeren. Waar hun cacao vandaan kwam en of die wel of niet met slaven werd geproduceerd, is dus onbekend.

Bij Opdracht 12

Tekst 4

Burn-out

(6) Een onderzoeker die al jaren wijst op de negatieve effecten van sociale media is de Amerikaanse sociologe Sherry Turkle. In 1995 was ze nog zeer optimistisch over de virtuele wereld die voor veel mensen als een bevrijding werd ervaren: online konden mensen hun gedroomde, betere zelf zijn. Daar is ze van teruggekomen. In 2011 publiceerde ze

naar: Wilma de Rek

uit: de Volkskrant, 13 april 2013

Examen havo 2015, tijdvak 2, tekst 2, alinea 6

Alone Together, waarvoor ze jarenlang gesprekken had gevoerd met honderden kinderen, jongeren en volwassenen over hun ervaringen met nieuwe media. De paradoxale situatie is, volgens Turkle, dat de voortdurende bereikbaarheid en niet aflatende communicatie met anderen uiteindelijk vooral een groot gevoel van eenzaamheid teweegbrengen.

Moderne ruilhandel

(1) Begin 2010 besloot de Nijmegenaar Juul Martin dat hij een huis ging bouwen. Zonder geld. Gewoon om te kijken of dat zou lukken. Een bevriende architect maakte gratis een ontwerp. Een wethouder zag wat in het experiment en stelde een stuk grond ter beschikking. De plaatselijke krant interviewde Martin, en dat leverde meer dan zeventig reacties op van mensen die mee wilden bouwen. “Ik zette een verlanglijst online van alles wat ik nodig had. En mensen kwamen spontaan spullen brengen die ze niet meer nodig hadden”, vertelt Martin.

(2) Het zogenaamde Huis van Overvloed kwam van de grond dankzij een groep enthousiastelingen en kostte uiteindelijk negenhonderd euro. Het moest een werk- en ontmoetingsplek worden voor duurzame ondernemers, maar vlak voor de opening brandde het af. Dat was een klap, maar Martin was niet verslagen. “Het was gelukt voor heel weinig geld een huis te bouwen, en daar ging het om. Ik had het bewijs geleverd dat je geen geld nodig hebt om iets voor elkaar te krijgen.” Sindsdien is Martin een fervent pleitbezorger van wat we tegenwoordig kennen als de ‘deeleconomie’.

(3) De deeleconomie viert hoogtij. Steeds meer mensen maken, net als Juul Martin, gebruik van onbenutte spullen of diensten die anderen ter beschikking stellen. Vaak betalen ze er een bescheiden bedrag voor, soms stellen ze er een wederdienst tegenover. Er zijn de afgelopen tijd onnoemelijk veel deelinitiatieven op-

gedoken, en ze blijven als paddenstoelen uit de grond schieten. Een van de eerste was Couchsurfing, een site waar je gratis overnachtingsplekken kunt vinden bij mensen thuis. Inmiddels heeft Couchsurfing meer dan negen miljoen leden in 120.000 steden over de hele wereld. Andere, enorm succesvolle deelplatforms zijn Airbnb, waar je logeeradresses over de hele wereld kunt vinden en SnappCar, waar je goedkoop een auto van een particulier kunt huren. Populair zijn ook Peerby, voor het lenen van spullen bij mensen in je wijk, en Thuisafgehaald, voor een zelfgekookte maaltijd, af te halen bij iemand in je buurt.

(4) “Ik denk echt dat de deeleconomie de toekomst heeft”, zegt GroenLinks-Kamerlid Liesbeth van Tongeren. Zij vindt dat de overheid de deeleconomie moet stimuleren en schreef daar onlangs een notitie over. “Lange tijd was het de trend dat bedrijven steeds groter werden. Daar hebben mensen genoeg van. Mensen gaan tegenwoordig aan de slag met crowdfunding¹⁾ in plaats van met ING, met Thuisafgehaald in plaats van met Unilever en met Airbnb in plaats van met het Hilton Hotel. Dankzij de deeleconomie kunnen we efficiënter omgaan met goederen. En het past ook in het ideaal van de participatiemaatschappij die de overheid voorstaat”, zegt ze.

(5) Van Tongeren vond gehoor bij minister Henk Kamp van Economische Zaken, die een onderzoek laat doen naar de effecten van de deeleconomie op de arbeidsmarkt. “Want

85 als het echt groot wordt", stelt Van
Tongeren, "kan dat negatieve gevol-
gen hebben voor de werkgelegen-
heid. Als iedereen via Peerby elkaars
90 boor, hogedrukspuit en steengrill
gaat lenen, dan zakt de verkoop van
die spullen in. Als de deeleconomie
echt aanslaat, krijgen we een lager
bruto nationaal product. Dan moeten
we kijken naar een andere definitie
95 van welvaart."

(6) Dat zulke initiatieven concurrentie
kunnen gaan vormen voor bestaande
bedrijven, is de laatste tijd duidelijk
geworden. Airbnb heeft alleen in
100 Amsterdam al zo'n 5000 adressen,
Couchsurfing zelfs ruim 13.000. Dat
betekent vooral voor goedkope hotels
fikse concurrentie. Om die reden is
Airbnb in New York verboden, maar
105 die kant lijkt het hier niet op te gaan.
"In bepaalde markten gaan inderdaad
klappen vallen", zegt Pieter van de
Glind. Hij is medeoprichter van
ShareNL, het Nederlandse kennis-
110 platform voor de deeleconomie. Voor
zijn studie duurzame ontwikkeling
deed hij onderzoek naar de bereid-
heid van mensen om mee te doen
aan de deeleconomie. "En daaruit
115 bleek dat heel veel mensen graag
willen delen." Voor zijn onderzoek
ondervroeg hij 1330 inwoners van
Amsterdam, en 84 procent van hen
wilde aan minstens één deelinitiatief
120 meedoen. Hun motieven liepen uit-
een. Sommige respondenten was het
om het financiële voordeel te doen,
andere ging het om duurzaamheid,
en weer andere vonden juist het
125 contact met andere mensen leuk.
Van de Glind: "De bereidheid om te
delen is heel groot, maar uit mijn on-
derzoek bleek ook dat de websites
die dat mogelijk maken, nog niet erg
130 bekend zijn. Mijn conclusie is: dit
gaat flink groeien."

(7) Volgens Van de Glind speelt
internet een cruciale rol bij de deel-
economie en is de crisis een van de
135 drijvende krachten. "Eigenlijk is delen
al zo oud als de weg naar Rome,
maar vroeger deelde je alleen met je
vrienden, je familie en je burens.
Dankzij internet kan het nu op een
140 schaal die voorheen ondenkbaar
was. Delen blijkt gewoon een effi-
ciëntere en goedkopere manier om
aan de dingen te komen die je nodig
hebt, dan kopen. Het is ook een veel
145 efficiëntere manier van ondernemen.
Een ouderwets autoverhuurbedrijf
heeft een pand nodig, personeel en
een wagenpark. Een onderneming
als SnappCar kan het af met één
150 kantoortje, waar een paar medewer-
kers ervoor zorgen dat de website
goed functioneert. Ik denk dat we
met z'n allen naar een andere men-
taliteit gaan."

(8) Moeten we dat wel willen? Wat
gebeurt er met de werkgelegenheid
als we geen auto's en boormachines
meer gaan kopen maar gaan delen?
"We hebben dat al eens eerder mee-
160 gemaakt. Dat was met de entree van
de stoommachine", zegt Van de
Glind. "Toen verdween er ook allerlei
werkgelegenheid. Uiteindelijk leidde
die entree tot economische groei. Het
165 geld dat mensen niet uitgeven aan
auto's of boormachines geven ze aan
andere dingen uit. Ik denk inderdaad
dat over tien, twintig jaar de helft van
de beroepen die we nu kennen, niet
meer bestaat. Er zijn dan minder ban-
170 nen, maar de drempel tot onderne-
merschap is verlaagd. Ondernemen
via instituten, zoals tot nu toe
gebeurde, verliest zijn bestaansrecht.
175 En we staan nog maar aan het begin
van de nieuwe ontwikkelingen."

(9) Niet iedereen is echter enthousiast.
De Zuid-Koreaanse filosoof

Byung-Chul Han, die in Berlijn woont,
180 noemde onlangs de deeleconomie
een voorbeeld van 'de extreme vorm
die het kapitalisme heeft aangenomen'. In een interview met *Vrij
Nederland* haalde hij het Duitse initia-
185 tief Wundercar aan, een online
carpoolcentrale voor ritjes binnen de
stad. Betalen is niet verplicht, maar
als je tevreden bent over de
chauffeur, kun je die een fooi geven
190 en een goede beoordeling op de
website. "Wundercar laat zich erop
voorstaan dat het de gemeenschaps-
zin vergroot en dat tijdens de ritjes
nieuwe vriendschappen ontstaan,
195 maar in werkelijkheid gaat het hier
om geld verdienen en goede beoor-
delingen krijgen, zodat je de vol-
gende keer in je vrije tijd onder het
mom van gemeenschapszin weer wat
200 extra zakcenten kunt opstrijken. Zo
zijn deugden als vriendelijkheid en
gastvrijheid volledig geëconomi-
seerd."

(10) Die kritiek is deels terecht, vindt
205 Koen Frenken, hoogleraar innovatie-
studies aan de Universiteit Utrecht.
"Als je kijkt naar een bedrijf als
Airbnb, dan is dat een heel commer-
cieel, kapitalistisch bedrijf, ook omdat
210 zijn werknemers vrij weinig verdie-
nen. Maar er zijn ook initiatieven
waarvoor die kritiek niet geldt." Het
probleem is volgens hem dat 'de
deeleconomie' een containerbegrip is
215 geworden waaronder ook initiatieven
zijn gaan vallen die niets met delen
te maken hebben. "Echt delen is el-
kaar gebruik laten maken van onbe-
nutte goederen."

(11) Frenken verwacht dat het delen
220 van auto's en appartementen en mo-
gelijk ook van kleding in de toekomst
heel gewoon wordt. "Vanuit milieu-
oogpunt is het pure winst. De vraag
225 is alleen: gaan mensen het onderling

doen, of gaan bedrijven bemiddelen?
Die bedrijven kunnen via hun web-
sites allerlei informatie over klanten
vergaren, en die informatie is ont-
230 zettend veel waard. Die auto's en
appartementen waarvan jij gebruik-
maakt, gaan sensoren krijgen, zodat
het bedrijf weet waar je bent en wat
je doet. Met die informatie kunnen
235 andere partijen jou weer diensten en
reclame aanbieden. Daar valt veel
geld mee te verdienen, en daarom
kan dit heel groot worden. Maar
mensen krijgen zo wel steeds minder
240 privacy, dat is het nadeel. En wie ge-
bruikt straks al die data? Wat als
verzekeringsbedrijven met die kennis
aan de slag gaan?"

(12) Hij maakt zich ook zorgen over
245 wat er gaat gebeuren als grote deel-
platforms, zoals Airbnb, het monopo-
lie krijgen. "Iedereen wil zijn goede-
ren of diensten aanbieden via het
grootste platform, dus je loopt het
250 risico op monopolievorming. Maar
willen we wel dat al die persoonlijke
gegevens terecht komen bij giganti-
sche internetbedrijven? Over de
macht van dat soort bedrijven moe-
255 ten we als samenleving goed naden-
ken."

(13) Een andere zorg voor Frenken is
het systeem van reviews waarmee
veel deelinitiatieven werken. Als een
260 gebruiker een goede beoordeling van
jouw appartement op Airbnb plaatst,
levert je dat nieuwe klanten op. Maar
een slechte review kan verhuur be-
moeilijken. "Beoordelingen kunnen
265 ook vals zijn, gecoördineerd door de-
gene die het appartement aanbiedt.
Er zijn allerlei beperkingen en oneer-
lijkheden aan dat reviewen. En is een
cultuur waarin iedereen elkaar be-
270 oordeelt wel zo wenselijk? Kun je
dan nog wel gewoon een slechte dag
hebben zonder dat dat meteen in een

vernietigende beoordeling resulteert?
In ons oude stelsel waren de risico's
275 anoniem en werden ze opgevangen
door de sociale zekerheid. Maar
mensen hebben genoeg van
anonimiteit. Ze willen elkaars ge-
reedschap gebruiken en elkaars kle-
280 ding lenen."

(14) En Juul Martin, de man die voor
negenhonderd euro een huis bouw-
de? Die is inmiddels alweer bezig
met een ander project. Onlangs
285 opende hij in Nijmegen de deelwin-
kel. In die winkel kun je geen spullen
kopen, maar je kunt er leren hoe je
alles kunt vinden wat je nodig hebt
zonder het te kopen. Hij is onveran-
290 derd enthousiast over de deeleco-

nomie. "De toekomst is dat deelinitia-
tieven gaan behoren tot de stan-
daardkeuzemogelijkheden. De deel-
economie zal ons behoud kunnen
295 zijn als het gaat om grondstoffen en
energie. Het is een belangrijke op-
lossing voor de problemen die ont-
staan wanneer bij mensen in de op-
komende economieën de behoefte
aan spullen groeit. Tweeëneenhalf
300 miljard Aziaten kunnen nu eenmaal
niet allemaal een auto bezitten. En
misschien is het ook wel een oplos-
sing voor de toenemende eenzaam-
305 heid. Door de deeleconomie krijgen
we weer verbinding met onze burens.
En wie weet: misschien gaan we wel
meer voor elkaar openstaan."

naar: Renate van der Zee

uit: HP de Tijd 2014/2015 nr. 12/01

Renate van der Zee is journalist en schrijver.

noot 1 crowdfunding: een manier van financieren waarbij veel investeerders een klein bedrag
investeren in een project waarbij zij zich betrokken voelen

Ga op schoolreis naar het dierproevenlab

(1) We brengen in Nederland elk jaar ruim 550 miljoen stuks vee voort. Die worden door enkele tienduizenden mensen gefokt, gevoerd, vervoerd, 5 gemolken en geslacht. De consument ziet dichte staldeuren, pakken vla en worst in plastic – en voelt zich daar comfortabel bij. De boer houdt open boerderijdag, maar niet tijdens 10 het castreren van biggen.

(2) En zo blijven ook de 0,6 miljoen proefdieren buiten beeld. Jawel, de overheid is redelijk op de hoogte. Proefdiermensen vullen trouw hun 15 rapportages in. Hoeveel dieren ze gebruiken. Voor welk type onderzoek. En hoeveel 'ongerief' die dieren hebben. Dat is proefdierjargon voor 'pijn, lijden, ongemak of blijvend 20 letsel'.

(3) De meeste mensen willen dat helemaal niet weten. Vorig jaar bleek dat het ministerie al twee jaar niet had gepubliceerd wie in Nederland 25 een vergunning kregen om dierproeven te doen. Foutje. Maar niemand had daarom gevraagd.

(4) Voor proefdiermensen is dat gebrek aan belangstelling geruststellend. Ze voelen de hete adem van een kleine groep inwoners die wél 30 precies wil weten wat er met proefdieren gebeurt: radicale dierenactivisten. In 2008 kregen lokale politici in Venray nog dreigmails 35 vanwege het plan om een proefdiercentrum in de gemeente te bouwen. Het afgelopen jaar was het rustig aan dat front, op een paar 40 vrijgelaten honden na.

(5) En nu? Tijd om open dagen te houden in het proefdierversluis? Dat kan geen kwaad. Een schoolklas is best bestand tegen een kast vol 45 ratten in doorzichtige plastic bakken met zaagsel. Vertel dan ook dat bij die ratten elke week bloed wordt geprikt uit hun staart. Misschien mag de klas volgend jaar ook naar de 50 vleeskuikenboerderij. Geheimzinnigheid kweekt misverstanden.

(6) Nog belangrijker is openheid binnen de muren. De reflex om proefdierwerk binnenskamers te 55 houden bemoeilijkt de onderlinge controle en discussie. Juist daardoor kunnen verbeteringen tot stand komen. Hoe maken jullie dat type genetisch gemodificeerde muis?

Hoeveel muisjes moet je dan 60 'euthanaseren'? Of: we willen geen allergietesten met cavia's doen maar we worden ertoe verplicht; wat nu?

(7) Er zijn proefdiermensen die al 65 jaren vinden dat ze nutteloze allergietesten op cavia's doen. Elk jaar beschreven ze dat in hun openbare jaarverslag. Ze hoopten dat iemand het zou lezen. De nieuwe proefdierwet, die nu bij de Eerste Kamer ligt, 70 voorziet in maar liefst twee nieuwe centrale instanties voor toezicht en discussie. Het vorige week gepresenteerde plan van aanpak voor dierproeven leunt zwaar op die commissies. Maar het belangrijkste kan die wet niet regelen: dat proefdiermensen die twijfelen, die commissies zelf 75 opbellen.

naar: Hester van Santen uit: NRC Handelsblad, 8 en 9 maart 2014

Hester van Santen is journalist en schrijft vooral over biologie, natuur en milieu.

Burn-out

100 (7) In 2012 ging de Britse auteur Andrew Keen in zijn boek *De digitale afgrond* nog een stapje verder: volgens Keen zijn we 'niet meer dan beeltenissen van onszelf in deze heerlijke nieuwe transparante media' en vormen sociale media een bedreiging voor de individuele vrijheid, het

105 geluk en wellicht ook de persoonlijkheid van de moderne mens. 'Maar je eraan onttrekken is ook lastig', zegt Keen: 'we zijn in een soort reputatie-economie beland, die het steeds
110 moeilijker maakt om níét in een netwerk te zitten.'

naar: Wilma de Rek

uit: de Volkskrant, 13 april 2013

Examen havo 2015, tijdvak 2, tekst 2, alinea 7